

mat Maliye Nazırları, İstanbul, ts. (Kanaat Kitabevi), I, 199-212; Gövsa, *Türk Meşhurları*, s. 284; Sadun Aksüt, *Türk Musikisinin 100 Bestekârı*, İstanbul 1993, s. 156; Abdurrahman Şeref, "Fuad Paşa Konağı Nasıl Maliye Dairesi Oldu", *TOEM*, III (1326/1328), s. 131; Öztuna, *BTMA*, II, 113-114.

NURİ ÖZCAN

NEVRUZ

(نوروز)

Bazı toplumlarda
21 Mart'ta kutlanan
yılbaşı bayramı.

Farsça'da "yeni gün" anlamına gelen *nevrûz*, 21 Mart'ta Orta Asya'dan Ortadoğu'ya ve Balkanlar'a kadar geniş bir coğrafyada yaşayan halklar tarafından kutlanmaktadır. Antik dönemlerden itibaren çeşitli halklar, tarımsal faaliyetlerin ortaya çıktığı baharın başlangıcında ve hasat mevsiminde kutlamalar yapmıştır. Meselâ Eski Bâbil'de Akitu festivali denilen kutlamalar yılın ilk ayı sayılan nisanın ilk on iki gününe tekabül ederdi. İbrânîler ise birinci, altıncı, yedinci ve dokuzuncu ayların ilk günlerini yeni yıl günü olarak kutlardı (Fohrer, s. 382). İsrâilîoğulları'nın, kökeni Ken'ânîler'e kadar uzanan yedi günlük Fısıh (Mayasız Ekmek) bayramı da yılın ilk ayında arpa hasadına denk düşerdi (Bright, s. 164). Tarımsal faaliyetlerin sonunu ifade eden ve Zagnug (Akıti) diye adlandırılan hasat bayramı Sumerler'ce de kutlanırdı (ER, X, 419).

Nevruz kutlamalarının nerede ve ne zaman başladığı bilinmese de (Rizvi-Pant, LXXXVIII/2 [2004], s. 53) bu kutlamalara dair en erken referanslara İran kaynaklarında rastlanmaktadır. İran'da Zerdüşť öncesi dönemlerden itibaren hasat kutlamalarını ifade eden Mihrican ile (Mehrecan) bahar kutlamalarını ifade eden Nevruz'un var olduğu konusunda çeşitli bilgiler bulunmaktadır (ER, X, 341). Buna dair delillere Ahamenîler devrine ait (m.ö. 559-330) kabartmalarda rastlanır. Bu döneme ait saray duvarlarında bulunan temsili resimler büyük ihtimalle Nevruz kutlamalarında krala yapılan yıllık hediye takdimini temsil etmektedir (Eliade, I, 320; Boyce, s. 57). İran'da güneş takviminin ilk ayı olan ferverdînin ilk gününde güneş koç burcunda iken bahardaki gündüz-gece eşitliği zamanında kutlanmaya başlanan Nevruz, geleneksel İran düşüncesinde efsanevi İran kralı Cemşid'le veya Zerdüşť'le ilişkilendirilir. Başta *Şahnâme* yazarı Firdevsî olmak üzere birçok kişiden gelen rivayetlere göre

Nevruz, Cemşid'in ifritlerce çekilen ilâhî saltanat arabasıyla göklere yükselmesi anısına kutlanmaktadır. Bu ifritleri Cemşid'in yakaladığına ve insanların hizmetine verdiğine inanılır (ER, X, 341). Bir başka geleneğe göre ise Zerdüşť, eskiden beri ateşin kutsiyeti anısına kutlanan bahar bayramını Nevruz şeklinde düzenlemiştir (Boyce, s. 34).

İslâm öncesi İran geleneğinde Nevruz hem millî hem dinî karakterde bir bayramdı. İranlılar, Nevruz'u mitolojik kralları Keyûmers ve Cemşid'in tahta oturuş günü, yeni kahraman Feridun'un, Cemşid'in iki kızını esir alan dev Azdahak'ı (Dahhâk) öldürdüğü gün olarak kutlamışlardır (Widengren, s. 60 vd.; Eliade, I, 320). Eski İran'da Nevruz aynı zamanda genelde tabiatın, özelde ise ateşin yaratılışıyla ilgili dinî bir bayramdı. Dolayısıyla Mecûsîlik'te Nevruz ateşin efendisi Aşa Vahişt'a'ya atfedilmiştir. Nevruz'da, sonbaharla birlikte yeryüzünden ayrılan bitkilerin ve suların koruyucusu ilâhî varlık Rapitvin'in ilkbaharda yeniden yeryüzüne dönüşü de kutlanmaktadır (ER, X, 341). Bundan başka İran geleneğinde Nevruz günü "fereveşiler" (ölü kişilerin ruhları) inancıyla da irtibatlı görülür. Buna göre 20 Mart'ta dünyaya dağılan fereveşiler bugünün sonunda yeryüzünden çekilmektedir (Boyce, s. 72-73). Bu bağlamda Nevruz eskiye ya da eski yıla ait kötülüklerin, uğursuzlukların ve kılığın sona erdiği, yeni bir sevinç, umut ve bereketin başladığı gün olarak görülmektedir. Bu da bu bayramın İranlılar'ca dinî motiflerle bezenmiş tarımsal karakterli yeni yıl kutlaması olduğuna işaret etmektedir.

İran geleneğinde Nevruz'la ilgili çeşitli kutlamalar dikkati çekmektedir. Bunlardan rahipler Nevruz'u Âzer ayının 1-6'sında, halk Nevruz'u Ferverdîn'in 1-6'sında kutlardı. Sâsânîler döneminde 1-6 Ferverdîn'e (21-26 Mart) rastlayan Nevruz kutlamalarının yeni yılın ilk gününe denk düşen birinci gününe "Nevrûz-i kûçek" (küçük Nevruz) veya Nevrûz-ı âmmme, altıncı gününe ise "Nevrûz-i büzürg" (büyük Nevruz) ya da Nevrûz-i hâssa denilirdi. Nevrûz-i hâssa Zerdüşť'un doğum günü olarak da kutlanırdı (Boyce, s. 180; Taqizadeh, IX [1938], s. 607-608; ERE, V, 872).

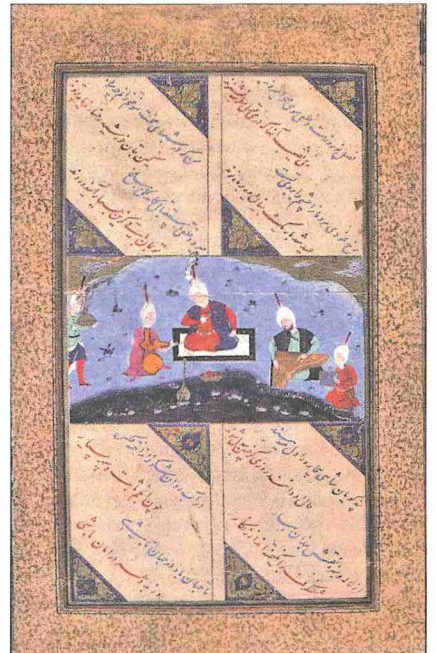
Bugün az sayıda da olsa İran'da varlığını devam ettiren Mecûsîler'le (Gabarlar) Hindistan'daki Parsîler Nevruz (Cemşid-i Nevrûz) kutlamalarını sürdürmektedirler. Mecûsîler'in 21 Mart'ta başlayan Nevruz bayramı yaklaşık iki hafta devam etmektedir. Yazdîler ise bu kutlamayı temmuz

sonunda yapmaktadır (Boyce, s. 221). Nevruz kutlamalarına Sâbîî geleneğinde de rastlanmaktadır. Sâbîîler, kendi takvimlerine göre Kam Davla'nın ikinci gününde bir tür yeni yıl bayramı olarak kutladıkları Dihba Rabba'yı Nevruz Rabba (büyük Nevruz) olarak da adlandıırırlar (Gündüz, *Sâbîîler*, s. 166).

Ortaçağ'dan itibaren çeşitli Türk boylarınca tabiatın yeniden uyanışı ve tarımsal faaliyetlerin başlangıcı vesilesiyle düzenlenen 21 Mart bahar kutlamaları Nevruz olarak adlandırılmıştır. Aynı tarih bazı Türk boylarınca kullanılan takvimlerde yılbaşını temsil etmektedir. Nitekim gerek güneşe göre düzenlenen on iki hayvanlı Türk takviminin, gerekse Sultan Melikşah'ın Celâlüddeve lakabına atfen kullanılan Celâfî takviminin başlangıcı (Nevrûz-ı sultânî) 21 Mart'tır (Genç, s. 17-18; Kafalı, s. 25). Çeşitli Türk boyları 21 Mart'taki yılbaşı bayramı için Nevruz kelimesinin farklı telaffuzlarını kullanmaktadır (Karaman, sy. 44 [1999], s. 39; Kazbekov, s. 4; Arnaut, sy. 4 [1995], s. 8-9; Şimşir, XL/469 [2002], s. 269).

21 Mart Nevruz şenlikleri gerek Asya Türk boylarında gerekse Selçuklu ve Osmanlı Türkleri'nde büyük bir coşkuyla kutlanmıştır. Selçuklular'da Nevruz resmî bayramdı (Korkmaz, sy. 8 [1999], s. 253). Os-

Nevruz ile ilgili şiirlerin okunduğu eğlence meclisini tasvir eden minyatürü bir sayfa (İÜ Ktp., FY, nr. 1422)

manlılar döneminde kaleme alınan nevrû-ziyyeler, hekimbaşilar tarafından saraya takdim edilen Nevruz macunları ve Nevruz bahşışleri bilinmektedir. Takvimler müneccimbaşı tarafından her yıl nevruzda hazırlanır, padişaha, sadrazama ve diğer devlet ricâline takdim edilirdi. Nevruz, Osmanlı devlet adamlarının ve aydınlarının birbirlerini tebrik ettikleri bir bayramdır (Oğuz, sy. 53 [2002], s. 23). Nevruz kutlamaları özellikle 1980'li yıllardan itibaren Türk cumhuriyetlerinde resmî bayram halini almıştır (Karaboyev, s. 45; Separalin, s. 29; Kuli-zade, VIII/90 [1994], s. 55).

Nevruz'un bizzat Hz. Peygamber tarafından tasvip edildiği yönündeki telakki doğru olmayıp bu kutlama büyük ihtimalle İran'ın müslümanlarca fethedilmesinden sonra İslâm geleneğine girmiştir. Nevruz'u ilk resmîleştiren Haccâc b. Yûsuf es-Sekkâfi olduğu ve Fâtımîler döneminden itibaren bu kutlamaların yapıldığı bilinmektedir (Abdûlmün'im Sultân, s. 169; Shoshan, s. 40). Abbâsî Halifesi Mûtevekkil-Alellah'ın Nevruz merasimlerinden çok hoşlandığı, oyunculara ve halka kırmızı-siyah ve sarıya boyanmış dirhemler dağıttığı söylenir. Nevruz İslâmî gelenekte çeşitli tarihî şahsiyetler ve olaylarla irtibatlandırılmıştır. Şîî ve Bektaşî geleneğinde Hz. Ali ile ilgili birçok olayın Nevruz gününde vuku bulduğu, meselâ Nevruz'un Hz. Ali'nin doğum günü, Hz. Fâtıma ile evlendiği gün ve Hz. Muhammed tarafından halifelüğünün ilân edildiği gün olduğu ileri sürülmüştür (Ponafidine, s. 357; Noyan, sy. 2 [1983], s. 102-103). Halk inanışına göre Hz. Âdem Nevruz gününde yaratılmış, Âdem'le Havvâ Arafat'ta o gün buluşmuş, yine o gün Allah insandan kendisinin rab olduğuna dair söz almıştır. Nevruz'un Hz. Nûh'un tûfan sonrasında karaya ilk ayak bastığı, Hz. Yûsuf'un kuyudan, Hz. Yûnus'un balığın karnından kurtulduğu, Hz. İbrâhim'in putları yıktığı gün olduğu da düşünülmüştür (Uslu, I/4 [1987], s. 24; ER, X, 342). Bununla birlikte bazı İslâm âlimlerinin Nevruz kutlamalarına karşı çıktıkları ve bunun ateşperest geleneğin bir uzantısı olduğuna dikkat çektikleri bilinmektedir (Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî, IX, 234; İsmail Şehîd, s. 143).

Öteden beri Nevruz kutlamalarında en çok dikkat çeken hususlar arasında ateş ve su ile ilgili unsurlar yer almaktadır. Nevruz günü ve akşamı insanlar meydanlarda yakılan ateş başında toplanarak günahlarından arınmak ve talihlerini düzeltmek için ateş üzerinden atlarlar. Bazı Türk boy-larında Nevruz günü ateşte demir ısıtılıp

dövülür. Nevruz öncesi buğday, mercimek vb. tahıllar ısıtılıp çimlendirilir; elde edilen yeşil bitkiler ilâve taze yapraklar ve çiçeklerle birlikte evlerde hazırlanan Nevruz masalarında kullanılır. Nevruz masalarına Kur'an, boyalı yumurtalar, ayna, su dolu kâse, çeşitli meyve, tatlı ve baharatlar konulur (*The Oxford Encyclopedia*, III, 244). Bazı toplumlarda söz konusu bitkiler kutlamalar sonunda törenle nehre atılır. Bazı topluluklarda bu bayram için ayrılan sığırlar kurban edilir. Nevruz için özel olarak pişirilen yemeğin topluca yenilmesi, bayram süresince çeşitli yarışmalar düzenlenmesi ve oyunlar oynanması gibi âdetler de yaygındır.

Nevruz kutlamalarında 7 sayısıyla ilgili bazı gelenekler göze çarpmaktadır. Meselâ eski İran geleneğinde Nevruz törenlerinin bir parçası olarak yedi saksıya yedi çeşit tohum ekilir ve kutlamaların başlangıcında kralın önüne yedi çeşit tahıl, yedi ağaçtan taze dallar ve yedi gümüş para konurdu. Yine Nevruz dekorasyonu yedi çeşit nesneyle yapıldı (*Elr.*, XI, 524-526). Günümüzde de Nevruz yemeğinde yedi çeşit tahılın kullanılması bu sayıyla ilgili geleneğin devam ettiğini göstermektedir.

Nevruz sözlü ve yazılı kültürün en önemli kaynağı olmuş, başta Fars edebiyatı olmak üzere müslüman milletlerin edebiyatlarında önemli bir yer tutmuştur. Özellikle Şîa'daki konumu sebebiyle dinî metinlerde yer almış ve birçok eserin konusunu teşkil etmiştir. Şîa'nın İran'da resmî mezhep haline geldiği Safevîler döneminde bu konuda çok sayıda risâle yazılmıştır. Şîî kültüründe dinî rivayetlerde çokça zikredilmiş olan Nevruz'un *Kitâbü Nûzheti'z-zâhid* ve *Kitâbü Lebî'l-elbâb* gibi eserlerde önemi ve mahiyeti üzerinde durulmuştur. Şîî geleneğinde âdetlerin söz konusu edildiği kitaplarda da bahsi geçer.

Fars edebiyatında Nevruz başta Firdevsî, Ömer Hayyâm, Ferruhî-i Sîstânî, Nizâmî-i Gencevî, Hâkânî-i Şîrvânî, Sa'dî-i Şîrâzî, Nâsır-ı Hüsrev, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî ve Hâfız-ı Şîrâzî gibi büyük şairlerin divanlarında ve birçok eserde yer almıştır. Bu eserlerden bazıları şunlardır: Mîrzâde Âşîkî, *Manzûme-i Nevruz* (İstanbul 1336); Ömer Hayyâm, *Risâle-i Nevruzîyye* (Tahran 1312 hş.); Seyyid Hâşim b. Abdülhay Tabâtabâî, *Risâle-i Nevruzîyye* (Yezd 1371 hş.); Yahyâ Zekâ, *Nevruzname* (Tahran 1326 hş.); Seyyid Mehdî Nesevî, *Nevruzname be Nazm* (Hoy 1308 hş.); Molla Hüseyin Feyz-i Kâşânî, *Nevruz sî Rûz* (Tahran 1325 hş.); Seyyid Hüseyin Takizâ-

de, *Nevruz sî Rûz* (Tahran 1327 hş.; daha geniş bilgi için bk. Âga Büzürg-i Tah-rânî, XIV, 379-384).

BİBLİYOGRAFYA :

- Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, Haydarâbâd 1356, IX, 234; İsmâil Şehîd, *Risâletü't-Tevhîd* (trc. Ebû'l-Hasan Ali el-Hasenî en-Nedvî), Dimaşk 2003, s. 143; J. Bright, *A History of Israel*, London 1960, s. 164; G. Widengren, *Les religions de l'Iran* (trc. L. Jospin), Paris 1968, s. 60; G. Fohrer, *History of Israelite Religion* (trc. D. E. Green), London 1972, s. 382; M. Eliade, *A History of Religious Ideas* (trc. W. R. Trask), Chicago 1978, I, 319-321; M. Boyce, *Zoroastrians: Their Religious Beliefs and Practices*, London 1979, s. 34, 57, 72-73, 180-221; Âga Büzürg-i Tah-rânî, *ez-Zerf'a ilâ teşâñifi's-Şî'a*, Beyrut 1403/1983, XIV, 379-384; Abdûlmün'im Sultân, *el-Müctema'u'l-Mısrî fi'l-'aşri'l-Fâtimî*, Kahire 1985, s. 168-170; B. Shoshan, *Popular Culture in Medieval Cairo*, Cambridge 1993, s. 40-51; M. Kazbekov, "Nevruz Ulusun Ulu Küni: Ulus Küni" (trc. Süer Eker), *Ulusun Ulu Günü Nevruz*, Ankara 1993, s. 4; U. Karaboyev, "Özbekistan'da Nevruz" (trc. Ahmet Abatoğlu), a.e., s. 45; B. Separalin, "Kazak Türklerinde Nevruz" (trc. Süer Eker), a.e., s. 29; Reşat Genç, "Türk Tarihinde ve Kültüründe Nevruz", *Türk Kültüründe Nevruz Uluslararası Bilgi Şöleni (Sempozyumu) Bildirileri*, Ankara 1995, s. 15-25; Mustafa Kafalı, "Türk Kültüründe Nevruz ve Takvim", a.e., s. 25-31; Şinasi Gündüz, *Sâbîtiler: Son Gnostikler*, Ankara 1995, s. 166; a.mlf., "Kadim Ortadoğu'dan Orta Asya'ya Nevruz", *Bilgi*, sy. 12, Ankara 2000, s. 1-14; Hüccahî, "Nevruz", *Ferhengnâme-i Edeb-i Farsî* (nşr. Hasan Enûşe), Tahran 1381/2000, II, 1386-1395; P. Ponafidine, *Life in the Moslem East*, Piscataway 2003, s. 357; S. H. Taqizadeh, "An Ancient Persian Practice", *BSOAS*, IX (1938), s. 607-608; Bedri Noyan, "Şîa'nın Bayramlarından Nevruz", *TDEAD*, sy. 2 (1983), s. 102-109; Mustafa Uslu, "Türk Kültüründe Nevruz Motifi", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, I/4, İstanbul 1987, s. 22-24; Cafer Kuli-zade, "Nevruz'un Bilimsel Temelleri", a.e., VIII/90 (1994), s. 55-59; T. Arnaut, "Gagauzlarda İlk Yaz Bayramı", *Bilge*, sy. 4, Ankara 1995, s. 8-13; Seyfullah Korkmaz, "Selçuklular'da Nevruz Kutlamaları", *Eğ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sy. 8, Kayseri 1999, s. 253-256; Ramazan Karaman, "Türkiye'de Nevruz Kutlamaları", *Millî Folklor*, sy. 44, Ankara 1999, s. 39-52; Ahmet Oğuz, "XIX. Yüzyıl Sonu Osmanlı Belgelerine Göre Dinî Bayram ve Nevruz Tebrikleri", a.e., sy. 53 (2002), s. 23-24; Sebahattin Şimsir, "Türk Tarihinde Nevruz", *TK*, XL/469 (2002), s. 268-275; A. Azmi Bilgin, "Türk Edebiyatında Bayramlar ve Nevruz Bayramı", *TDL*, sy. 617 (2003), s. 448-457; S. N. R. Rizvi – P. Pant, "Nowroz-A Festival of Cultural Integration", *IC*, LXXVIII/2 (2004), s. 53; R. Levy, "Nevruz", *İA*, IX, 233-234; a.mlf. – [C. E. Bosworth], "Nawruz", *IEP* (İng.), VII, 1047; L. H. Gray, "Festivals and Feasts (Iranian)", *ERE*, V, 872-875; Ehsan Yarshater, "Nawruz", *ER*, X, 341-342; J. Henninger, "New Year Festivals", a.e., X, 415-420; Dihhudâ, *Luğatnâme* (Muñ), XIV, 20182-20184; B. T. Lawson, "Nawruz", *The Oxford Encyclopedia of the Modern Islamic World* (ed. J. L. Esposito), Oxford 1995, III, 243-244; A. Shapur Shahbazi, "Haft Sin", *Elr.*, XI, 524-526.

